

Olgierd Górecki

Granice wolności jednostki – problemy metodologiczne i klasyfikacja pojęcia*

Gdyby ludzie przypominali mrówki, wolność nie wzbudzałaby niczyjego zainteresowania. Jeśli podobnie jak mrówki ludzkie jednostki byłyby takie same, wzajemnie zastępowalne, pozbawione konkretnych cech określających ich własną osobowość, to kto miałby się troszczyć o to, czy byłyby wolne, czy też nie? Kto w rzeczywistości miałby zajmować się sprawami ich życia i śmierci? Wspaniałość ludzkiego gatunku polega na unikalności każdej jednostki, na fakcie, iż każda osoba, chociaż na wiele sposobów podobna do innych, posiada całkowicie zindywidualizowaną własną osobowość [...] Każdy człowiek musi korzystać z wolności, posiadać przestrzeń niezbędną dla kształtowania własnych decyzji, poddawania ich próbom i realizowania, aby mógł mieć miejsce jakkolwiek rozwój jego własnej osobowości. Krótko mówiąc, musi być on wolny po to, aby mógł być w pełni kimś ludzkim¹.

499

M.N. Rothbard

Każdy badacz doktryn polityczno-prawnych przeprowadzając analizę naukową posługuje się pewnymi fundamentalnymi kategoriami, których zastosowanie pozwala uporządkować treść przedmiotu badania. Do tych najważniejszych kategorii zaliczamy jednostkę, społeczeństwo, państwo oraz prawo. Istnieje jednak wiele dodatkowych pojęć, które również okazują się wielce przydatne do usystematyzowania refleksji polityczno-prawnej. Niewątpliwie jednym z nich jest pojęcie wolności. Specyfika tej kategorii polega na tym, że o ile jest ona intuicyjnie powszechnie zrozu-

* Artykuł pierwotnie opublikowany we „Wrocławskich Studiach Erazmiankich”, z. 10, *Wolność, Równość i Własność w prawie i polityce*, [Wrocław] 2016, s. 61–77.

¹ M.R. Rothbard, *Egalitaryzm jako bunt przeciw ludzkiej naturze*, Warszawa 2009, s. 312.

miała, to trudno przedstawić jedną jej definicję, która byłaby akceptowalna dla każdego². Jak zauważył Isaiah Berlin – jeden z najwybitniejszych badaczy koncepcji wolności – istnieje ponad dwieście różnych znaczeń tego pojęcia³. W mojej opinii idea wolności jest jedną z najważniejszych kategorii naukowych, gdyż służy ona właściwemu zrozumieniu relacji zachodzących pomiędzy pozostałymi kategoriami badawczymi. Przykładowo, odwołując się do wolności jednostki można lepiej zrozumieć znaczenie faktycznych relacji istniejących pomiędzy ludźmi w ramach danej wspólnoty czy, sięgając do normatywnie określonej w konstytucji wolności człowieka, można też interpretować, na jakich wartościach aksjologicznych i politycznych oparty jest ustroj konkretnego państwa⁴. Metaforycznie więc rzecz ujmując pojęcie wolności dla badacza doktryn polityczno-prawnych odgrywa taką samą rolę, jak dla chemika tlen w trakcie przeprowadzania eksperymentu spalania.

² Szerzej o kategorii wolności w myśli politycznej w polskiej literaturze przedmiotu: I. Barwicka-Tylek, *Wolność*, [w:] K. Chojnicka, M. Jaskólski (red.), *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 6, Warszawa 2015, s. 495–502; *eadem*, *Portrety wolności. Studium z historii idei i postmodernizmu „stosowanego”*, Warszawa 2009; J. Biernat, P. Biernat (red.), *Granice wolności w starożytnej myśli greckiej*, Kraków 2013; Z.J. Czarnecki (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1995; M. Drużkowski, K. Sokół (red.), *Antynomie wolności*, Warszawa 1966; N. Grimaldi, *Dylematy wolności*, Kraków 2007; J.M. Guéhenno, *Przyszłość wolności*, Kraków 2001; A. Hrebendy, W. Kaute (red.), *Człowiek, jego wolność i prawa a polityka*, Katowice 2002; M. Jankowska, M. Ryś (red.), *W trosce o wewnętrzną wolność osoby*, Warszawa 2008; J. Kłoczowski (red.), *Wolność i jej granice. Polskie dylematy*, Kraków 2007; J. Kłos, *Wolność, indywidualizm, postęp. Liberalizm konserwatywny wobec nowoczesności*, Lublin 2007; E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański (red.), *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2010; M.A. Krąpiec, *Ludzka wolność i jej granice*, Lublin 2008; M. Kopciuch (red.), *Współczesne i historyczne konteksty wolności*, Lublin 2013; Ch. Kukathas, *Wolność*, [w:] R.E. Goodin, F. Pettit (red.), *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, Warszawa 2002, s. 682–698; R. Legutko, *Traktat o wolności*, Gdańsk 2007; *idem*, *Wolność*, [w:] R. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków 2004, s. 1574–1582; B. Misztal, M. Przychodzeń (red.), *Aktualność wolności. Wybór tekstów*, Warszawa 2005; P. Orlik, *Wolność. Szkice i studia*, Poznań 2007; Z. Rau, *Zapomniana wolność. W poszukiwaniu historycznych podstaw liberalizmu*, Warszawa 2008; H. Rosnerowa, *Dylematy pojęcia wolności. Próba wprowadzenia analitycznego*, Warszawa 1993; M. Reut (red.), *Dylematy wolności*, Wrocław 2001; Q. Skinner, *Wolność przed liberalizmem*, Toruń 2013; B. Szlachta, *Wolność*, [w:] J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski (red.), *Encyklopedia polityczna*, t. 1, Radom 2007, s. 447–450; M. Szulakiewicz, Z. Karpus (red.), *Wolność w epoce poszukiwań*, Toruń 2007; M. Szyszkowska, A. Rossmann (red.), *Nieprzećiętność. Dylemat wolności*, Warszawa 2013; K.M. Wieczorek (red.), *Wolność. Aporie filozoficzne*, Siemianowice Śląskie 2015.

³ I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*, Warszawa 1991, s. 113.

⁴ Por.: O. Górecki, *Wolność człowieka – doktrynalna analiza pojęcia normatywnego zawartego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, [w:] K. Skotnicki, K. Skłodowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe*, Łódź 2016, s. 117–140.

Aby jednak móc poddać analizie kategorię wolności należy wpięrow dokonać jej sprecyzowania, co jak już zauważyłem wcześniej nie jest kwestią prostą. Dlatego proponuję, żeby posłużyć się najwłaściwszą miarą wolności, jaką są jej granice⁵. Na uzasadnienie tego poglądu przywołam spostrzeżenie, że wspólną cechą wszelkich koncepcji wolności występujących w odmiennych doktrynach polityczno-prawnych jest to, że nigdzie owa wolność nie jest nieograniczona. Zatem wspólnym mianownikiem jakiegokolwiek ujęcia kategorii wolności jest to, że posiada ona swoje granice. Oba te terminy są więc ze sobą skorelowane⁶.

Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: co można nazwać granicą wolności człowieka?, czyli – innymi słowy – co należy uznać za przeszkodę lub ingerencję w wolność jednostki? Odnalezienie jednoznacznie brzmiącej odpowiedzi, która cieszyłaby się dodatkowo walorem uniwersalności, wydaje się równie trudne, jak poszukiwania *lapis philosophorum* przez żyjących w przeszłości alchemików. Dlatego prowadzony wywód będzie zmierzał do wyróżnienia i opisania jak największej liczby czynników wpływających na zakres wolności człowieka. Aby tego dokonać wpięrow omówię zagadnienie ograniczeń wolności zewnętrznych i wewnętrznych. Później podam w wątpliwość, czy wolność powinna być postrzegana jako stan faktyczny, czy raczej jako stan psychiczny. W dalszej części wywodu skupię się na kwestii, jakich relacji dotyczą granice wolności oraz zwrócę uwagę na problemy związane ze scharakteryzowaniem wolności człowieka w doktrynach polityczno-prawnych przedstawiających zmienny status normatywny jednostki. Finalnie, po omówieniu wszystkich wymienionych problemów metodologicznych, zaprezentuję klasyfikację granic wolności człowieka, zawierającą jak najszersze ujęcie wszelkich możliwych czynników ograniczających człowieka.

⁵ Zagadnieniem granic wolności zajmowali się w polskiej literaturze przedmiotu także: K. Fazan, *Przestrzenie i granice wolności*, [w:] J. Biernat, P. Biernat (red.), *op. cit.*, s. 9–17; T. Gadacz, *Granice wolności*, [w:] M. Szulakiewicz, Z. Karpus (red.), *op. cit.*, s. 29–43; J. Lipiec, *Granice wolności*, [w:] Z.J. Czarnecki (red.), *op. cit.*, s. 11–36; M. Przychodzeń, *Wolność neutralna aksjologicznie*, [w:] J. Miklaszewska, J. Szczepański (red.), *Filozofia polityczna po roku 1989. Teoria, historia, praktyka*, Kraków 2011, s. 283–298; M. Reut, *Wolność i ograniczoność*, [w:] *idem* (red.), *Dylematy...*, s. 71–88; P. Rotengruber, *Niewidzialne okowy. Wolność i jej społeczne ograniczenia*, [w:] P. Orlik, *op. cit.*, s. 19–31. Autorzy wymienionych artykułów doszli jednak do odmiennych wniosków, które nie stanowią obszaru badań zawartego w niniejszym wywodzie, więc nie zostaną szczegółowo przedstawione.

⁶ H. Rosnerowa, *op. cit.*, s. 10, 13.

Ograniczenia zewnętrzne i wewnętrzne

W celu przedstawienia tego zagadnienia rozpocznę wywód od przywołania przykładu zaczerpniętego ze *Stanfordzkiej encyklopedii filozofii*⁷. Wyobraźmy sobie kierowcę, który jadąc samochodem przez miasto dojechał do rozwidlenia dróg. Skręcił w lewo, chociaż nikt nie zmuszał go do wyboru tej drogi. Następnie dotarł do kolejnego skrzyżowania, na którym skręcił w prawo. Należy jednak podkreślić, że nikt nie zabronił mu pojechać w lewo lub prosto. Nie było także na jego drodze żadnych objazdów ani blokad policyjnych. Wydaje się więc, że kierowca był w dokonywanych przez siebie wyborach całkowicie wolny. Zarysowany obraz sytuacji może jednak ulec radykalnie zmianie oceny, jeśli weźmiemy pod uwagę, że powodem, dla którego kierujący pojazdem skręcił najpierw w lewo, a następnie w prawo było to, że jest on uzależniony od nikotyny i zdesperowany swym nałogiem próbował jak najszybciej dostać się do sklepu z tytoniem, tuż przed jego zamknięciem. Kierowca zamiast cieszyć się swobodą prowadzenia, odczuwał raczej, że kieruje nim nieprzeciętna chęć zapalenia papierosa, nakazująca obranie określonej trasy. W celu ubarwienia prezentowanej sytuacji dodajmy jeszcze, że prowadzący pojazd doskonale zdawał sobie sprawę z tego, że skręcając w stronę sklepu prawdopodobnie spóźni się na pociąg, którym miał pojechać na ważne, zawodowe spotkanie. Jak widać zatem uzależnienie od palenia nie tylko zagraża zdrowiu palacza w perspektywie dłuższego trwania nałogu, ale w omawianym przypadku stoi także w konflikcie z osiągnięciem bezpośrednio ważnego dla człowieka celu.

Przywołany przykład ukazuje dwa przeciwstawne sposoby myślenia o wolności. Z jednej strony, można ją postrzegać jako brak przeszkód zewnętrznych. Z drugiej strony, można myśleć o wolności w kontekście wewnętrznej kontroli podejmowanych decyzji. Uproszczając, wolność z perspektywy negatywnej sprowadza się do swobody wyboru drogi, która niczym nie jest zablokowana, podczas gdy wolność pozytywna sprowadzałaby się do wyboru takiej drogi, która jest dla kierowcy najwłaściwsza z punktu widzenia jego racjonalnych motywacji. Dlatego wolność negatywna jest bliższa perspektywie indywidualistycznej i liberalnej, wolność zaś pozytywna przemawia do myślicieli związanych z orientacją republikańską zakorzeniającą człowieka w określonej wspólnotie (wolność nie ogranicza się jedynie do zadowolenia z posiadania sfery nienaruszalnej przez innych, ale dodatkowo zakłada obowiązywanie pewnych warunków, które gwarantują istnienie takiej sfery nieingerencji). Zaprezen-

⁷I. Carter, <http://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/> [dostęp: 22.10.2016].

wany przykład odnosi się oczywiście do rozróżnienia wolności autorstwa Isaiaha Berlina⁸. Wolność pozytywna w jej nowożytnym ujęciu sprowadza się do pytania: „Kto mną rządzi?” Tymczasem istota wolności negatywnej wyraża się w poszukiwaniu odpowiedzi na zapytanie: „W jakim stopniu inne podmioty ingerują w moje wybory?”⁹ Pragnę podkreślić, że pomimo znaczących podobieństw nie można sprowadzać wolności pozytywnej do wolności wewnętrznej, jak i wolności negatywnej do wolności zewnętrznej¹⁰.

Charles Taylor w artykule zatytułowanym *Whats wrong with negative liberty*, rozwinął koncepcję Berlina nadając jej następującą interpretację – wolność negatywna to „pojęcie szansy”¹¹. Wynika z tego, że człowiek wolny to taki, który dysponuje różnorodnymi możliwościami zachowania, bez względu na to czy jakkolwiek zrealizuje. Natomiast wolność pozytywna łączy się dla Taylora z „pojęciem realizacji”¹². Stąd też jednostka jest wolna wówczas, gdy skutecznie decyduje o kształcie własnego życia. Tak rozumianą wolność negatywną ograniczają tylko zewnętrzne bariery (np. zakazy prawne, fizyczne bariery), gdy tymczasem wolność pozytywna może być ograniczona także przez wewnętrzne czynniki, takie jak ludzkie motywacje czy samokontrola. Jak zauważył jednak Chandran Kukathas, wolność negatywna może być także ograniczona wewnętrznie poprzez manipulację lub indoktrynację, chociaż nie dostrzegł on, że ten rodzaj barier wewnętrznych różni się tym od opisanych przez Taylora, że wynikają one *de facto* z zewnętrznego i świadomego zachowania wobec jednostki, mającego na celu wprowadzenie człowieka w błąd, a przez to ograniczenie mu swobody dokonywanych wyborów¹³.

Podobny problem poruszył John Christman w artykule *Liberalism and individual positive freedom*, opisując kobiecą afirmację pozycji społecznej w islamie. Jeśli kobieta zgadza się na taki swój status, bo została zindoktrynowana, to jego zdaniem naruszono jej wolność pozytywną; jeśli natomiast jej akceptacja wynika z racjonalnego wyboru polegającego na

⁸ I. Berlin, *Four Essays of Liberty*, Oxford 1969, s. 118–172; J. Zdybel, *Isaiah Berlin – wolność jako sposobność działania*, [w:] Z. Czarnecki (red.), *op. cit.*, s. 197–206; *idem*, *Między wolnością a powinnością. Filozofia polityczna Isaiaha Berlina i Alasdaira MacIntyre’a*, Lublin 2005, s. 217–239.

⁹ W. Kwaśnicki, *Historia myśli liberalnej*, Warszawa 2000, s. 223; całość koncepcji w: I. Berlin, *Four...*, s. 118–172; B. Polanowska-Sygulska, *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998, s. 36.

¹⁰ J. Feinberg, *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty*, Princeton 1980, s. 5–6.

¹¹ Ch. Taylor, *Whats wrong with negative liberty*, [w:] A. Ryan (red.), *The Idea of Freedom. Essays in Honour of Isaiah Berlin*, Oxford 1979, s. 175–193.

¹² *Ibidem*, s. 180.

¹³ Ch. Kukathas, *op. cit.*, s. 685–686.

świadomym odrzuceniu możliwych alternatywnych archetypów pozycji społecznej, to wówczas nie ma naruszenia wolności pozytywnej¹⁴. Jak argumentował Christman, w przypadku wolności pozytywnej nie jest istotna treść pragnień człowieka, ale sposób, w jaki one powstają. Czy zatem klasyfikując pojęcie wolności jednostki należałoby ograniczyć się jedynie do granic wolności zewnętrznych, czy także powinno się zwrócić uwagę na bariery wewnętrzne? Odpowiedź na to pytanie odnajdziemy w dalszej części wywodu, gdyż na jego treść mają wpływ także i inne czynniki, które zostaną omówione później.

Wolność pojmowana jako stan faktyczny lub psychiczny

Przeprowadzona analiza pozwala na postawienie pytanie: Czy wolność to stan faktyczny, czy może stan psychiczny? Hillel Steiner udzielił na nie następującej odpowiedzi: jednostka nie jest wolna tylko wówczas, gdy działania innego człowieka uniemożliwiają jej podjęcie dowolnego działania¹⁵. Z takiego założenia wynika, że zakazy prawne nie ograniczają niczyjej wolności, albowiem to człowiek samodzielnie decyduje, czy chce dokonać działania sankcjonowanego, za co zostanie ukarany. Ograniczeniem wolności jest dopiero umieszczenie go w więzieniu. Prowadzi to do istotnego spostrzeżenia, że wolność jest stanem faktycznym, a nie psychicznym.

Kontrorozumowanie byłoby następujące – istnieją psychiczne granice wolności, które są wewnętrzne i subiektywne, ponieważ wprawdzie człowiek może świadomie zdecydować się na popełnienie przestępstwa, ale jednak dysponuje on pewnością, że w konsekwencji zostanie skazany na więzienie, a przez to racjonalność podpowiada mu, że jego wolność fizyczna jest ograniczona psychicznie o możliwość dokonania takiego postępowania, które będzie skutkować trafieniem do zakładu penitencjarnego. Celowo nie podnoszę dodatkowych komplikacji tego wariantu, jakimi są – po pierwsze – nastawienie psychiczne przestępcy związane z nadzieją na ominięcie kary przewidzianej za popełnienie czynu zakazanego; po drugie – założenie o racjonalnym postępowaniu człowieka, gdyż istnieją całe grupy zachowań ludzkich zachodzących na pograni-

¹⁴ J. Christman, *Liberalism and individual positive freedom*, „Ethics, An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy” [Chicago], January 1991, vol. 101, nr 2, s. 343–359.

¹⁵ H. Steiner, *Individual liberty*, [w:] D. Miller (red.), *Liberty*, Oxford 1979, s. 175–194.

czu lub poza granicą świadomości (jak choćby zachowania afektywne lub patologiczne). Steiner nie zgodziłby się jednak z takim rozumowaniem, ponieważ postrzegał on wolność wyłącznie jako fakt fizyczny, całkowicie niezależny od pragnień człowieka.

Jakich relacji dotyczą granice wolności człowieka?

Kolejną wątpliwość przy określaniu granic wolności wzbudza pytanie: jakich relacji dotyczą ograniczenia? Friedrich August von Hayek w rozprawie zatytułowanej *Konstytucja wolności* wyraził pogląd, że pojęcie wolności odnosi się wyłącznie do związków zachodzących pomiędzy ludźmi, z czego wynika, że jedynym naruszeniem wolności jest przymus stosowany przez innych ludzi. Wynika z tego, że prawo nie ogranicza wolności człowieka, albowiem jak Hayek argumentował:

[...] gdy jesteśmy posłuszni prawom, w sensie ogólnych abstrakcyjnych zasad ustanawianych niezależnie od ich konkretnego zastosowania do nas, nie podlegamy woli innego człowieka, jesteśmy więc wolni¹⁶.

Zatem działanie oparte na prawie, nawet jeśli pogarsza czyjś los lub wymusza zmianę zachowania, nie ogranicza ludzkiej wolności, ponieważ nie jest ono przymusem czynionym przez innego człowieka¹⁷. Akceptacja powyższej koncepcji radykalnie ogranicza spektrum sytuacji, kiedy można mówić o naruszeniu ludzkiej wolności – przykładowo, gdyby przyznać jej rację, wówczas żaden z proletariuszy opisanych przez Marxa i Engelsa nie miałby prawa czuć, że jego wolność została naruszona przez klasę burżuazji sprawującej władzę w kapitalistycznym państwie.

Przywołana koncepcja nasuwa zatem wątpliwości odnośnie do tego, jakich relacji dotyczą granice wolności człowieka? Czy tylko tych zachodzących pomiędzy jednostkami? Czy także tych dotyczących stosunków pomiędzy człowiekiem a społeczeństwem lub jego konkretnymi grupami? A jak ocenić relacje jednostka – państwo oraz społeczeństwo – państwo? W końcu pojawia się też istotna wątpliwość, czy przyjmując perspektywę ograniczeń wewnętrznych człowieka, można mówić o granicach wolności jednostki nie wynikających z relacji, jakie łączą ją z innymi podmiotami, ale takich, które pochodzą z samej natury człowieka? Przykładem tego może być wolność ograniczona wolą Boga, wolność ograniczona prawem natury lub wolność ograniczona determinizmem biologicznym. Ale czy wymie-

¹⁶ F.A. Hayek, *Konstytucja wolności*, Warszawa 2006, s. 160.

¹⁷ Ch. Kukathas, *op. cit.*, s. 690.

nione ograniczenia wewnętrzne są w ogóle ograniczeniami wolności, skoro są niezależne od człowieka? David Miller zauważył, że w przywołanym kontekście, najistotniejsza staje się kwestia, czy można kogoś obarczyć odpowiedzialnością – jeśli tak, to wówczas możemy uznać taką przeszkodę za ograniczenie wolności¹⁸. Dotyczy to jednak wyłącznie ograniczeń zewnętrznych. Wówczas, przykładowo, ograniczeniem wolności jest sytuacja, w której jakiś człowiek zakazuje mi spacerować po publicznym parku. Z drugiej jednak strony, gdyby nagła potężna burza uniemożliwiała mi kontynuowanie mojej przechadzki, wówczas mogę co najwyżej powiedzieć, że nie jestem w stanie podróżować, ale nie określe już tej sytuacji mianem ograniczenia mojej wolności do podróżowania.

Można jednak dostrzec i takie specyficzne czynniki, które ewidentnie wpływają na ograniczenie wolności, ale nie zaliczają się do kategorii relacji społecznych *sensu stricto*, jak np. bezrobocie i ubóstwo. Myśliciele bliżsi wolności negatywnej stwierdzą, niczym Hayek, że czynniki te nie ograniczają wolności człowieka, bo nie ma w nich żadnego przymusu. Ich przeciwnicy, socjaliści i egalitaryści, wprowadzają natomiast do dyskursu pojęcie niezamierzonych przeszkód stojących na drodze realizacji wolności, ponieważ ubóstwo jest dla nich empirycznie i nierozdzielnie związane ze stawianiem fizycznych barier dla ludzi, których dotyka. Przywołany przykład dowodzi, że zawężenie spektrum rozważań poświęconych granicom wolności człowieka tylko do takich relacji, w których można kogoś obarczyć odpowiedzialnością za rzeczony naruszenie, stanowi zbyt uproszczenie analizowanej problematyki.

Wolność w doktrynach przedstawiających zmienny status normatywny jednostki

Kolejnym ważnym problemem jest scharakteryzowanie wolności człowieka w doktrynach polityczno-prawnych przedstawiających zmienny status normatywny jednostki. Dotyczy to zatem doktryn zawierających opis rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz polityczno-prawnego odwołujących się chociażby do kontraktualizmu, ewolucjonizmu, jak i rewolucjonizmu. W takich doktrynach, jak np.: Thomasa Hobbesa, Johna Locke'a, Karla Marxa czy Herberta Spencera, należy najpierw skupić się na określeniu niezmiennej wizji natury ludzkiej, ponieważ zmianie ulega granica wolności

¹⁸ D. Miller, *Constraints of Freedom*, „Ethics. An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy” [Chicago], October 1983, vol. 94, nr 1, s. 72.

zewewnętrznej, wyrażająca relacje istniejące pomiędzy jednostką a państwem. Prowadzi to do wniosku, że gdyby ograniczyć opis wolności człowieka jedynie do jej zewnętrznych granic, to wówczas nie można by sprowadzić takich doktryn do określonego modelu klasyfikacji, gdyż jedyną wspólną dla całej doktryny granicą wolności jest granica wolności wewnętrznej człowieka. Rozwiązaniem tego dylematu jest, w mojej opinii, zastosowanie modelu dualnego, w którym wolność jednostki ograniczona jest dwoma czynnikami: pierwszy z nich dotyczy natury człowieka, ma więc charakter wewnętrzny, pierwotny i naturalny; drugi czynnik wynika z zewnętrznej, wtórnej i konwencjonalnej organizacji życia społecznego.

Freedom czy liberty?

Problematykę analizy pojęcia wolności i jego granic dodatkowo komplikują kwestie natury lingwistyczno-translatorskiej. W języku angielskim, który bez wątpienia zdominował płaszczyznę dyskursu naukowego, występują dwa różne znaczeniowo pojęcia „*liberty*” oraz „*freedom*”. Tymczasem w językach pochodzenia łacińskiego i germańskiego pojawia się zaledwie jeden odpowiadający temu termin (*Liberte*, *Freiheit*). W uproszczeniu, „*liberty*” oznacza prawo i możliwość wierzenia, działania i wyrażania siebie w taki sposób, jaki jednostka samodzielnie wybierze. „*Liberty*” oznacza zatem brak ograniczeń oraz swobodę dokonywania wyborów i ponoszenia za nie odpowiedzialności (łączy wolność pozytywną i negatywną). Natomiast termin „*freedom*” oznacza władzę decydowania o swoich działaniach, stan bycia wolnym, związany z posiadaniem swobód/uprawnień politycznych, społecznych i obywatelskich, dlatego jest synonimem niezależności i wyzwolenia; wiąże się także z określeniem „*free will*”, oznaczającym wolną wolą. „*Liberty*” używa się w relacjach jednostka – państwo, „*freedom*” zaś do opisu jednostka – jednostka. Etymologicznie pojęcie „*Liberty*” pochodzi od łacińskiego „*libertatem*” oznaczającego „warunek bycia wolnym”; określenie „*freedom*” wywodzi się od angielskiego „*freedom*”, czyli „stan wolnej woli”.

507

Klasyfikacja granic wolności człowieka

Konkludując dotychczasowy wywód należy zauważyć, że przedstawiona wieloznaczność pojęcia wolności prowadzi do powstania poważnych metodologicznych problemów w próbach odnalezienia odpowiedzi na py-

tanie: co można nazwać granicą wolności człowieka? Dodatkowe komplikacje wynikają z faktu, że kategoria wolności w doktrynach polityczno-prawnych jest postrzegana zarówno empirycznie, jak i normatywnie. Jak widać, omawiana problematyka charakteryzuje się także interdyscyplinarnością, gdyż odnosi się do opisów, wniosków i postulatów z zakresu filozofii politycznej, politologii, socjologii, prawa, ekonomii oraz psychologii.

Biorąc pod uwagę powyższe, uważam że analizując problematykę wolności człowieka należy skupić się na kwestiach opisowych, pozwalających określić, czym wolność jednostki jest faktycznie ograniczona. Dlatego, o ile to możliwe, należy pomocniczo posługiwać się dodatkowym uzupełniającym kryterium służącym opisowi czynników ograniczających wolność jednostki, jakim jest charakter jej ograniczenia, który może być: po pierwsze, pierwotny lub wtórny wobec jednostki; po drugie, naturalny lub konwencjonalny; po trzecie, faktyczny lub normatywny; po czwarte, fizyczny lub psychiczny; po piąte, zgodny z wolą jednostki lub może być jej narzucony; po szóste, nieprzekraczalny lub przekraczalny; a wreszcie po siódme, uniwersalny lub posiadający odmienne natężenie w stosunku do różnych ludzi (tzw. gradualistyczne pojęcie wolności).

508

Na podstawie przeprowadzonego wywodu proponuję, aby przyjąć jak najszerszą definicję granicy wolności, według której jest nią czynnik ograniczający możliwości podejmowania przez człowieka określonych wyborów, jak i działań. Podmiotem wolności jest poszczególna osoba, przedmiotem zaś klasyfikacji są granice wolności jednostki. Ponadto uważam, że analiza ograniczeń wolności powinna być oparta na dualnym opisie pozwalającym na rozróżnienie granic wolności wewnętrznych (zwanym „blokadami”) oraz granic wolności zewnętrznych (zwanym „barierami”).

Wewnętrzne granice wolności należy w pierw podzielić na pierwotne oraz wtórne wobec człowieka. Blokadę pierwotną są niezależne od woli jednostki, a ich istnienie nie wynika z działalności innych ludzi. Ponadto determinują one każdego człowieka (z nielicznymi wyjątkami, o charakterze gradualistycznym) od momentu narodzin, aż do jego śmierci. Ze względu na charakter ograniczenia można je podzielić na teoretyczne oraz faktyczne. Pierwsze z wymienionych to granice wolności opisane przez autorów operujących kategoriami prawa natury¹⁹. Drugie natomiast należy zróżnicować ze względu na to, czy mają one charakter fizyczny, czy psychiczny. Stąd też do faktycznych blokad fizycznych trzeba zaliczyć determinizmy biologiczne wynikające z fizjologii człowieka, jak i choroby dziedziczne oraz niepełnosprawności. Wymieniona grupa ograniczeń jest o tyle specyficzna, że może

¹⁹ Szerzej na temat koncepcji prawa natury: J. Hervada, *Historia prawa naturalnego*, Kraków 2013; R. Tokarczyk, *Klasyki praw natury*, Lublin 2009; M. Zmierzak (red.), *Prawo natury w doktrynach polityczno-prawnych Europy*, Poznań 2006.

ona dotyczyć każdego człowieka, ale w rzeczywistości dotyka jedynie nie-licznych i to z odmiennym natężeniem w stosunku do różnych ludzi. Do faktycznych blokad psychicznych należy natomiast zaliczyć pierwotne wobec jednostki procesy zachodzące na progu lub poniżej świadomości człowieka, takie jak zachowania instynktowne oraz afektywne²⁰.

Z kolei wśród blokad wtórnych można wyróżnić naturalne i konwencjonalne. Te pierwsze wynikają z nabytych chorób oraz ich konsekwencji, jak i w szczególności z uzależnień. Tymczasem do wtórnych blokad o charakterze konwencjonalnym zaliczam, po pierwsze – ograniczenia wyrażające światopogląd i sumienie człowieka, jakimi są przykładowo normatywne systemy aksjologiczne lub religijne, po drugie – zachowania innych ludzi, dążące do podporządkowania człowieka poprzez manipulację lub kłamstwo, oraz, po trzecie – wtórne wobec jednostki procesy zachodzące na progu lub poniżej świadomości człowieka, takie jak zachowania rutynowe i nawykowe.

Zewnętrzne granice wolności człowieka można wstępnie podzielić na ograniczenia o charakterze fizycznym oraz społecznym. W pierwszej z wymienionych grup znajdują się wszelkie bariery fizyczne, a także zdarzenia niewynikające z działania człowieka. Natomiast druga z kategorii jest wewnętrznie podzielona, na takie ograniczenia wolności, które pochodzą albo z relacji społecznych, albo ze stanu faktycznego. Kategoria społecznych barier wynikających z relacji społecznych składa się aż z trzech odmiennych typów, zależnie od tego, jaki podmiot wpływa na wolność jednostki – są to więc ograniczenia wynikające z relacji: po pierwsze – pomiędzy samymi jednostkami (charakterystyczne dla ideologii liberalnej), po drugie – pomiędzy jednostką a społeczeństwem lub grupami społecznymi (opisywane przez komunitarian oraz teoretyków multikulturalizmu), a także, po trzecie – pomiędzy jednostką a państwem (podnoszone szczególnie przez anarchistów, jak i libertarian). Pod określeniem stanu faktycznego wpływającego na zakres wolności człowieka rozumiem z kolei takie ograniczenia, które wynikają z ubóstwa lub bezrobocia i przedstawiane są przez przedstawicieli myśli lewicowej²¹.

W celu klarowniejszej prezentacji omówionej problematyki załączam poniżej usystematyzowany konspekt przedstawionej klasyfikacji.

²⁰ Jedną z inspiracji wymienionej klasyfikacji jest behawioralne ujęcie polityki, szerzej: O. Górecki, *Metodologia głównych orientacji badawczych teorii polityki w analizie doktryn polityczno-prawnych*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot, metoda, praktyka*, Warszawa 2015, s. 250–253; A. Laska, J. Nocoń, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010, s. 96.

²¹ M. Łuczewski, *Koncepcja wolności w myśli socjalistów z przełomu XIX i XX wieku*, [w:] J. Kloczkowski, *op. cit.*, s. 105–120,

Granice wolności:

I. Wewnętrzne (blokady)

A. Pierwotne

- 1) Teoretyczne – opisane przez autorów operujących kategoriami prawa natury
- 2) Faktyczne
 - a. Fizyczne – determinizmy biologiczne wynikające z fizjologii człowieka, choroby dziedziczne oraz niepełnosprawności
 - b. Psychiczne – procesy zachodzące na progu lub poniżej świadomości człowieka, takie jak zachowania instynktowne oraz afektywne

B. Wtórne

- 1) Naturalne – wynikające z przebytych chorób oraz ich konsekwencji, jak i z uzależnień
- 2) Konwencyjne
 - a. Wyrażające światopogląd i sumienie człowieka, jakimi są przykładowo normatywne systemy aksjologiczne lub religijne
 - b. Zachowania innych ludzi dążące do podporządkowania człowieka poprzez manipulację lub kłamstwo
 - c. Wtórne wobec jednostki procesy zachodzące na progu lub poniżej świadomości człowieka, takie jak zachowania rutynowe i nawykowe

II. Zewnętrzne (bariery)

A. Fizyczne – bariery fizyczne oraz zdarzenia niewynikające z działania człowieka

B. Społeczne

- 1) Relacje społeczne
 - a. Pomiędzy jednostkami
 - b. Pomiędzy jednostką a społeczeństwem lub grupami społecznymi
 - c. Pomiędzy jednostką a państwem
- 2) Stan faktyczny – ograniczenia wynikające z ubóstwa i bezrobocia

Konkluzje

Celem niniejszego artykułu było przybliżenie różnorodnych stanowisk dotyczących zakresu wolności człowieka. Aby tego dokonać postawiłem we wstępie ogólne pytanie, dotyczące tego, co można nazwać granicą wolności jednostki. Z pełną świadomością czytelnik został jednak

poprowadzony przez metaforyczny gąszcz dodatkowych i uzupełniających wątpliwości. Pozwoliło to w ostatniej części wywodu na zaprezentowanie nowatorskiej klasyfikacji granic wolności, która może posłużyć jako przydatny instrument badawczy podczas przeprowadzania analizy konkretnych doktryn polityczno-prawnych. Intencją dokonania klasyfikacji było jak najszerze ujęcie wszelkich możliwych czynników ograniczających wolność człowieka. Oczywiście nie występują one wszystkie w każdej myśli politycznej, ale ukazują przekrojowe spektrum zagadnień składających się na różnorodne próby ujęcia omawianej problematyki.

Bibliografia

- Barwicka-Tylek I., *Portrety wolności. Studium z historii idei i postmodernizmu „stosowanego”*, Warszawa 2009.
- Barwicka-Tylek I., *Wolność*, [w:] K. Chojnicka, M. Jaskólski (red.), *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 6, Warszawa 2015.
- Berlin I., *Dwie koncepcje wolności*, Warszawa 1991.
- Berlin I., *Four Essays of Liberty*, Oxford 1969.
- Biernat J., Biernat P. (red.), *Granice wolności w starożytnej myśli greckiej*, Kraków 2013.
- Carter I., <http://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/> [dostęp: 22.10.2016].
- Christman J., *Liberalism and individual positive freedom*, „Ethics, An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy” [Chicago], January 1991, vol. 101, nr 2, s. 343–359.
- Czarnecki Z.J. (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1995.
- Drużkowski M., Sokół K. (red.), *Antynomie wolności*, Warszawa 1966.
- Fazan K., *Przestrzenie i granice wolności*, [w:] J. Biernat, P. Biernat (red.), *Granice wolności w starożytnej myśli greckiej*, Kraków 2013, s. 9–17.
- Feinberg J., *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty*, Princeton 1980.
- Gadacz T., *Granice wolności*, [w:] M. Szulakiewicz, Z. Karpus (red.), *Wolność w epoce poszukiwań*, Toruń 2007, s. 29–43.
- Górecki O., *Metodologia głównych orientacji badawczych teorii polityki w analizie doktryn polityczno-prawnych*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot, metoda, praktyka*, Warszawa 2015, s. 233–254.
- Górecki O., *Wolność człowieka – doktrynalna analiza pojęcia normatywnego zawartego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe*, Łódź 2016, s. 117–140.
- Grimaldi N., *Dylematy wolności*, Kraków 2007.

- Guéhenno J.M., *Przyszłość wolności*, Kraków 2001.
- Hayek F.A., *Konstytucja wolności*, Warszawa 2006.
- Hervada J., *Historia prawa naturalnego*, Kraków 2013.
- Hrebendy A., Kaute W. (red.), *Człowiek, jego wolność i prawa a polityka*, Katowice 2002.
- Jankowska M., Ryś M. (red.), *W trosce o wewnętrzną wolność osoby*, Warszawa 2008.
- Kloczkowski J. (red.), *Wolność i jej granice. Polskie dylematy*, Kraków 2007.
- Kłos J., *Wolność, indywidualizm, postęp. Liberalizm konserwatywny wobec nowoczesności*, Lublin 2007.
- Kopciuch M. (red.), *Współczesne i historyczne konteksty wolności*, Lublin 2013.
- Kozerska E., Sadowski P., Szymański A. (red.), *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2010.
- Krąpiec M.A., *Ludzka wolność i jej granice*, Lublin 2008.
- Kukathas Ch., *Wolność*, [w:] R.E. Goodin, F. Pettit (red.), *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, Warszawa 2002, s. 682–698.
- Kwaśnicki W., *Historia myśli liberalnej*, Warszawa 2000.
- Laska A., Nocoń J., *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010.
- Legutko R., *Traktat o wolności*, Gdańsk 2007.
- Legutko R., *Wolność*, [w:] R. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków 2004.
- Lipiec J., *Granice wolności*, [w:] Z.J. Czarnecki (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1995, s. 11–36.
- Łuczewski M., *Koncepcja wolności w myśli socjalistów z przełomu XIX i XX wieku*, [w:] J. Kloczkowski (red.), *Wolność i jej granice. Polskie dylematy*, Kraków 2007, s. 105–120.
- Miller D., *Constraints of Freedom*, „Ethics. An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy” [Chicago], October 1983, vol. 94, nr 1, s. 66–86.
- Orlik P., *Wolność. Szkice i studia*, Poznań 2007.
- Polanowska-Sygulska B., *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998.
- Przychodzeń M., *Wolność neutralna aksjologicznie*, [w:] J. Miklaszewska, J. Szczepański (red.), *Filozofia polityczna po roku 1989. Teoria, historia, praktyka*, Kraków 2011, s. 283–298.
- Rau Z., *Zapomniana wolność. W poszukiwaniu historycznych podstaw liberalizmu*, Warszawa 2008.
- Reut M., *Wolność i ograniczoność*, [w:] idem (red.), *Dylematy wolności*, Wrocław 2001, s. 71–88.
- Reut M. (red.), *Dylematy wolności*, Wrocław 2001.
- Rosnerowa H., *Dylematy pojęcia wolności. Próba wprowadzenia analitycznego*, Warszawa 1993.
- Rotengruber P., *Niewidzialne okowy. Wolność i jej społeczne ograniczenia*, [w:] P. Orlik, *Wolność. Szkice i studia*, Poznań 2007, s. 19–31.
- Rothbard M.R., *Egalitaryzm jako bunt przeciw ludzkiej naturze*, Warszawa 2009.
- Skinner Q., *Wolność przed liberalizmem*, Toruń 2013.
- Steiner H., *Individual liberty*, [w:] D. Miller (red.), *Liberty*, Oxford 1979, s. 175–194.
- Szlachta B., *Wolność*, [w:] J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski (red.), *Encyklopedia polityczna*, t. 1, Radom 2007.

- Szulakiewicz M., Karpus Z. (red.), *Wolność w epoce poszukiwań*, Toruń 2007.
- Szyszkowska M., Rossmanith A. (red.), *Nieprzeciętność. Dylemat wolności*, Warszawa 2013.
- Taylor Ch., *Whats wrong with negative liberty*, [w:] A. Ryan (red.), *The Idea of Freedom. Essays in Honour of Isaiah Berlin*, Oxford 1979, s. 175–193.
- Tokarczyk R., *Klasyki praw natury*, Lublin 2009.
- Wieczorek K.M. (red.), *Wolność. Aporie filozoficzne*, Siemianowice Śląskie 2015.
- Zdybel J., *Isaiah Berlin – wolność jako sposobność działania*, [w:] Z. Czarnecki (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1995, s. 197–206.
- Zdybel J., *Między wolnością a powinnością. Filozofia polityczna Isaiaha Berlina i Alasdaira MacIntyre’a*, Lublin 2005.
- Zmierczak M. (red.), *Prawo natury w doktrynach polityczno-prawnych Europy*, Poznań 2006.